

HIZTEGI KONTUAK BAZTAN ALDEAN

Pello Salaburu

UPV/EHU

Patxi Goenagaren *Gramatika Bideetan* liburua mugarri bat izan zen euskal hizkuntzalaritzan, mugarria edo muga liburua, nahi bada. Ausardia izan zuen orduan gaurko EHUko irakasleak (garai hartan Deustuko Unibersitateko irakaslea) holako zerbait pentsatu, idatzi, eta, gaia zaila izanik ere, euskara goxo hartan inprimategira eramateko. Bidea ireki zuen, bidea urratu. Chomskyren teoretan oinarriturik, sintaxiari bere tokia eman zion gramatikaren barnean, erdigunea, jakina denez.

Hemen ez ditut, hala ere, sintaxi kontuak ukituko. Era sistematikoan ez bada ere, nire begiak hiztegi kontuetara itzuli nahi ditut, arrazoi garbi bategatik. Hizkuntzaren inguruan denon artean egin dugun batasunak mesede ikaragarriak ekarri dizkio, zinez, euskarari, eta beste maila bat eman dio. Baina, horrekin batera, euskara bera ere, neurri batean bederen, ahuldua bezala gelditu da, batuan eskribitzen dugunen artean, anitzetan, nekez atzematen baita nongoa den idazlea: tonu eta kolore antzekoarekin, berdina ez bada, eskribitzen dugu azpeitiarrek eta arizkundarrek. Eta horrek ere zerbait, ez sobera ona, erran nahi du. Kontua ez da, duda, gibelat egitea, baizik denon onerako eskura dugun hizkera horretan, herrietako ñabardurak sartzea, txokokerietan erori gabe. Uste dut bi gauzak egiten ahal diren.

Ñabardura horietako batzuk sintaxiarekin daude lotuak, eta morfologiarekin ere, nahiz garrantzkoenak maila fonikoarekin (fonetika eta fonologiarekin) harreman zuzena duten. Gezurra dirudi, honetaz ez baikara hizkuntzalariak behar bezala arduratu. Ez zaio, zoritxarrez, behar duen tokia eman kontu honi, euskalkien arteko desberdintasunak hizkera “doinuan” oinarritzen baitira, hitzak nola ebakitzen ditugun, esaldiari zer nolako goiti-beheitiak egiten dizkiogun, eta abar. Gramatikaren arlo hau deskuidoan bezala utzi dugu, apaletsia bezala, eta batuaz ongi konpontzen ez diren azken hitzuneekin batera joango zaizkigu ezinbertzean holako ñabardura horiek historiaren zulotik.

Bertze berezitasun batzuk hiztegiarekin lotu behar ditugu. Orain, batzuetan baliabideak falta zaizkigula, estilistika aldetik aberatsa izan litekeen sinonimo baten bila gabiltzala, uste dut tenorea den gure begiak euskalki eta herrietako hizkeretara bihurtzeko, bai baitago, doike, han ere zer ikasi.

Hurrengo lerroetan Baztango hiztegiaren inguruko zenbait ohar egin nahi nituzte. Ez dira sistematikoak, ez baitut hasi nahi hemen bereizketak egiten: delako hitz edo sarrera bat Baztanen ibiltzen ahal da, baina beharbada ez da hangoa bakarrik, bertze anitz tokitan ere ibiltzen baita, nahiz batuan ez duen leku gehiegi, non eta ibiltzailea ez den Iparraldekoa. Hitzak, ahal dela, baterantzua eman ditut, Hiztegi Batuan ez badaude ere: adibidez, Baztanen “altxarrastelue” erraten da, baina nik “altxarrastelu”

jarri dut, “s” rekin, “arrastelu” baita Hiztegi Batuan bildu dena. Edo, guk han “gan” erraten dugu, baina hemen “joan” paratu dut. Holako anitz badira: adibide guztiak ere batuan daude. Baztangoak bai, baina moldatuak, hortaz. Bertzerik gabe, has nadin, bada, honekin.

1. Jo dezagun, konparazione, *abantzu badire bi urte hemen garela* (“ia-ia badira bi urte...”) edo *gure osaba abantzu da* (“gure osaba azkenetan da”) aditzen diogula baztandar bati. *Abantzu* hori Baztangoa da, baina ez hangoa bakarrik. Etxepare bezalako batek ibiltzen du (*ahantxu ene herritarra delakotz*), nahiz euskara batuan ez duen bere zokoa harrapatu. Horregatik, ez dut azterketa sistematikorik eginen, batzuetan kuriositate kontu hutsa ere izan daiteke, baina nahi nituzke kontu hauek hemen bildu, segur bainaiz horrek ere baliabideak emanen dizkiola bertze joko edo giltza batzuk ibili nahi dituen idazleari. Eta hizkuntzari ere aberastasuna ekarriko diola. Bertze modu batera egitea beharrezkoa ikusten ez badut, hango hitz horiek eta adibideak batuan emanen ditut (gaineko adibide hori *gure osaba abantzu de* paratu beharko nuke Baztango hizkeraz, baina horrek adierazi nahi dudana ilundu baizik ez du egiten).

2. Gauzak, aldi honetan, “apurtu” daitezke, eta ausartago bada hiztuna, “puskatu” ere. Edo “xehatu”. Egia erran, ordea, gauzak “hausten” dituztenak gutxiago dira, eta kriseilua beharko genuke *haize honek bazter guztiak abarrikatzen ditu* bezalako zerbait idazten duena aurkitzeko. Alta, *abarrikatu* edo *abarrakitu* bezalakoak eskura izatea arras komenigarria litzateke zenbait kasutan. Hala ulertu izan dute idazle batzuek ere, Aingeru Epalzak, konparazione: “auto abarrikatu baten pusken artetik agertzen diren soin-adar zatikatuak” (*Rock’n’roll*, 203). Bada, hori: batzuetan hotzak abarrikatzen gaitu.

3. Gure aita zenak abatza ibiltzen zuen noizbehinka (gero gauza modernoagoak etorri ziren baserrira) behien esnea biltzeko. Abatzak bi *eskutre* ditu, alde bakoitzean. Handik hartzen zen ontzia. Eskutrea izaten dute ate batzuek ere, eta zernahi tresnak, eskuaren heldulekua eskaintzen badu. OEHK *eskutria* aipatzen du, “manivela” edo, omen delakoan. Ez da hala: “kafia” Baztanen “kafe+a” den bezala da “eskutria” “eskutrea+a”. Eta ez da biradera, baizik gider gisako zerbait, zerbait eskuarekin atxiki nahi denean, horretako balio duena hain zuzen ere: “sega giderraren eskutrea”. Maratilarri ere erraten zaio (“ate horrek eskutrea behar du”).

Behien ondoan “abria” izaten zen etxe batzuetan. Baztanen aberea ez da bertze tokietako aberea, zaldien motakoei bakarrik erraten baitiegu *abere*. Behiak edo ardiak ez dira, hortaz, abereak guretako. Ez eta ahariak ere, *adaje* ederra baldin badute ere.

4. Gazteek (eta ez hain gazteek) bestak egiten dituzte, eta bestetan *panparrotu* egiten dira, edariari gehiegixko ematen badiote segurik. Holakoetan ergelkeriak egiten dituzte, begiak zorrotz-zorrotz dituztela. *Espantuka* ibiltzen dira, espantuz beteak: *espantuntziak* dira. Gazteek *abroka* egiten dutela errango lukete baztandar batzuek: “bere denboran baditik horrek abroka ederrak eginak”. Besta handiak, erran nahi baita. Edaten denean, neurritz goiti edaten denean, jendeak *ziroka* ibiltzeko alimaleko arriskua izaten du, sigi-sagan ibiltzeko joera, bidearen zuzena ezin hartuz: “gizon hori edana dago, ziroka doa bide bazterrean”.

Bide batez, “besta” hitzak jaia erran nahi badu ere, ikusi den gisa, fereka ere erran nahi du, “bestak egin” itzulian: “zer bestak egiten dizkion haurrari!”, “gure mutikoa

bestile porrokatua da”. Ez dakit, egia erran, *bestaegile* jarri behar ote nukeen hemen egokiago, batuan paratu nahi baldin badut hitz hori (horrekin batera *pizile/pizegile*, *kakile/kakaegile* (“horiek” egiteko gogoia duenari erraten baitzaio). Eta, badakigu zer heldu den besta egin eta biharamunean: *bestondoa*. Hori da, gaztea izan nahiz ez, alkoolak sortzen duen ondoeza.

Gazte edo zahar izatea, ia-ia beti, *adin* kontua izaten da. Horregatik, urte batzuetatik pasatuz gero baduela adina erraten dugu: “adin batetik goiti, gehienak eri”, “bazuen adina, ez zen gaztea ere”. Eta bi pertsona urte berekoak direla adierazteko “gure seme zaharrenaren adina dela”, “nere senarraren adinak dira” edo “nire adina da” erranen dugu, “adin berekoak” bezalako itzuliak bazterrean utziz. Nahiago ditugu bertzeak. Urte berekoak ez, baina hurbilekoak bagara nire adiskide bat eta ni, konparazione, “nire adintsukoa da” erraten dugu, gaur egun idatziz atzenduxe dugun modua hautaturik.

5. Agurrik, ez dugu agurrik egiten “kaixo” edo “agur” erranez. Hori berria da, batasunak ekarri duena. Guk beti “egun on” edo “arratsalde on”, edo “hemengo aldi?” bezalakoak ibili izan ditugu agurrik egitean, eta alde egiteko, berriz, ez genuen huts egiten: *adio* eta *adios*. Azkeneko modu honek bazuen aldaera bat aski ibilia gure artean: *adio zuen!* Ikusten denez, modu arkaiko baten aztarna xarmanki gelditu zaigu formula horretan itsatsia.

6. Entzun, egia errateko, guti entzuten dugu. Baztanen meza bakarrik entzuten baita, eta hori ere gero eta gutiago, hor dago kontua. Gainerako guzietan *aditu* egiten dugu: “asotsa aditu”, “solasak aditu”, eta abar. Denek dakigunez, “leku batzuetatik ez da batere ongi aditzen”, eta urteak direla eta, “batzuek ez dute aditzen”, aitonek (ondorengorik gabe ere, Baztanen aitona izaten ahal da adineko gizon bat) ez dute aditzen. Familietan maiz entzuna: “Ez egin gero holakorik! Aditu duzu?”.

7. Bada Baztanen pilota jokatze mota bat beti harritu izan nauena. Garai batean leku anitzetan jokatzen bazen ere (1846an 12.000 lagun elkartu ziren Irunen Gipuzkoa-Frantzia izeneko erronka batean), ia-ia desagertze puntuan zegoen, baina berriz ere piztu zuten Iruritan, eta gaur egun Bidasoa errekan badira herri bat baino gehiago horretan aritzen direnak. Laxoa du pilota joko horrek izena, eta frontoi irekietan jokatzen da, plaza zabaletan: bi talde bata bertzearen kontra, talde bakoitzak lau jokalarik dituela (sakatzailea, numeroa eta bi kuarto). Gauza anitzengatik da ikusgarria (txapelketaren azken partida abuztuko hasieran jokatzen da urtero), baina hemen bat bakarrik aipatuko dut: tenisean bezala kontatzen dira tantoak (15, 30...) jokia egin arte. Eta partida bakoitzak 9 joko ditu (lehenago baino 4 gutiago). Iduri du hori zuzenean datorrela “proto-pilota”-tik, nondik sortuko bailirateke tenisa bezalako jokia ere, berdin kontatzen dutenak. Berez, beldurrik gabe erraten ahal da pilota kontuetan hau dela joko mota zaharretako bat, zaharrena ez bada. Baztanen ez dakigu, ez genekien bederen, zer zen *ados* jartzea politikarien artean. Baztango juntakideak ez ziren ados jartzen (hola edo hala konponduko zituzten beren arazoak, konforme jarriz), baina laxoko pilota jokia zuzentzen duen jokozainak ez zuen, ez du, dudarik izaten, eta jokalarien taldeek 30na egiten zutenean, “Ados jaunak, ados!” erraten zuen, eta erraten du. Hori zen guretako ados jartzea, partidaren puntuetara berdintzea. “A dos”, bi tantutara (15+15) berdintzea alegia. Hau leitzen

duten anitzek (anitz badira bederen leitzen dutenak) ez dute, hain segur ere, inoiz ere ikusi pilota joko hori. Aprobetxatu nahi dut abisu bat emateko: partidak luzeak dira, pilotaren bizitasunak arrisku handia du, ez baita babesik, eta arauak biziki samar konplikatua, neurketa kontuetan herri batetik bertzerara, plaza nolakoa den, aldatzen baitira. Jokalariak *aidurra* dira, gogorra, ia-ia nekatzen ez direnak, eta ez dira erraz *aieika* ibiliko. Arauak ongi konprenitzeko, erran zidan batean horretara zaletasun handia duen norbaitek, bi modu daude: apustua egitea (eta galtzea), edo pilotan aritzea (eta galtzea).

Pilota joko horretan aritzeko eskuan guantea behar da, guante berezi bat, ez baita esku hutsik jokatzen. Horrek ziztu handian botatzen du pilota. Davidek ere, noizbait, indar handiarekin bota zion harria Goliati. Horretarako *afruil*-a ibili zuen. Miguel Angelek egindako eskulturaren ikusten ahal da ederki arma hori bizkarrean zintzilik, Florentziako Academia museoa: “afruilarekin harria bota eta hil zuen”. Gazte denboran, hango gehienak ari izanak gara afruilarekin harriak tiraka.

Pilota joko horretan aritzeko behar da, indarraz gain, *adrendu* handia. Eta Goliati kopeta erdian emateko ere. Batzuek, gaur egun gainera sukaldarien kontua modan dagoenez erran beharko, labeari berehala hartzen diote adrendua, eta bai ez dela erraza hori. Batzuek badute josteko adrendua, bertze zenbaitek pilotan aritzeko, edo altzariak egiteko. Edo erraldoia lurrera botatzeko. Denek ez dute gauza guzietako bali. Garai hartan *afruiztuka* ibiltzen ginen gazteak, behatzak ahoan sartu eta ziztuka, ez baikenuen Internetik etxean. *Afruiztu* handiak egiten genituen norbait deitzeko, edo zakurrari hurbiltzeko erran nahi genionean. *Arriztu* egiten genion: “Hanbateko arriztuak egiten zituzten”. Holakoak dira *afera* hauek.

8. Urdazubiko batek erraten zidan behin, norbaitek ahatea ekarri nahi zuela jateko eta, zer ote zen hori ari zen bere baitan. Ikusi zuenean ohartu zen: “To! Hire ahate horiek gure *piroak* dituk!”. Hiztegi Batuak ahate kumeak direla dio piroak. Hala izanen dira, baina guretako handiak edo ttipiak, denak zaku berean sartzen ditugu, bereizketarik egin gabe. Piroak behar ez den tokian sartzen direnean *aikatzen* saiatzen gara, handik botatzen, traba egiten baitute. *Aikatzen* eta *aizkatzen*: “Egunero ai(z)katzen ditut piroak eta oiloak hemendik, bertzenaz barneraino sartzen baitzaizkigu”. Holako animaliak denak berdintsuak dira guretako, nekez bereiziko baitugu bi pioren artean. Hori pertsonekin gertatzen delarik, eta bi lagunek (oraindik adiskideak eta lagunak bereizteko gai garenez) elkarren artean antz handia dutenean *ahotik botaeak* direla diogu: “Martintxok badu bere aitaren eitea, ahotik botaea da”.

9. Jakina denez, Baztanen *aitzin* eta *gibel* ibiltzen ditugu. Testuinguru anitzetan: *gosalaitzin*, *bazkalaitzin*, *afalaitzin* (eta kontrakoak, jakina: *gosalondo*, *bazkalondo*, *afalondo*) izaten ahal dira pentsatzen hasiz gero gogora etortzen zaizkigun lehenbizikoak. Jakina, dagokien kasuan: “bazkalaitzinetik ari da hor xirrina jotzen”. Edo, *aldare aitзина*, nahi izanez. Baina badira bertze anitz ere: konparazione, *aitzina pasa* da Baztango mutildantzetan egiten den dantza urrats bat da. Arduradun politiko ezagun batek mutildantzak eta “multidantzak” nahasi izan ditu telebista aitzinean, eta baztandarrek “multidantzak” dantzatzen omen ditugu: hori erran zion bederen Espainiako Printzeari denen aitzinean. Norbait moldegabea baldin bada, eta feldera, baina, hala ere, ahalkerik ez badu eta beti aitzinat egiten badu *aitzinat tiratua* dela erranen dugu. Batzuk, hala ematen du bederen, *aitzinekoz gibelera* mintzatzen dira,

erran nahi dutena irauliz. Ez gara han aurrez aurre jartzen, baizik *aitzinez aitzin*. Eta, zerbaitez edo norbaitez ari garela, jo dezagun adierazi nahi dugula noizbait lehenago egon garela berarekin. Holakoetan hau erraten dugu: “*aitzinttoan* ikusi nuen”. Horren aldaera da, aski ibilia, *aitzin horretan*. “Aitzin” honen familia handia da hau, ikusten ahal denez. Bada bat beti harritu izan nauena: Baztanen *-rako* amaiera neketan aditzen da, beti *-ko* egiten baitugu modu sistematiko batean, izenlagunen kasuan eta aditzondoan kasuan (“Hartako adina, badaki”). Bada salbuespen bat, hala ere: baserrietan, batzuetan, aratxeak *aitzinerako* uzten ziren, hau da, *ez* ziren saltzen, etxean uzten ziren etxeko, etxean gelditzeko. Aitzinerako, alegia. Talde berekoak dira *aitzinalde*, *aitzinatu*, *aitzindu*, *aitzinka* eta *aitzindaria* ere. Aitzindariak armadako buruak dira. Eta hitz honetaz baliaturik egin dugu erranahirua: “aitzinetik ederki, ta ondotik atsiki”, batzuk ezin ederkiago definitzen dituen.

10. Egunero ikusten ditugu hegazkinak airatzen eta lurra hartzen. Baina *airatu* bada bertze zerbaitez Baztan aldean: urduri jartzea, edo holako zerbaitez. Gazteak, herriko bestak etortzen direnean airatuak egoten dira, eta umeak ere egun batzuetan, zerbaitez gertatzen zaiela-eta, arras airatuak. “Airatu” horrek koleraz eta haserreaz bete ere adieraz dezake: “airatua etorri da, bere baitatik aterea”. Norbaitek bertze baten itxura edo antza baldin badu, haren *airea* duela erraten dugu, Iparraldeko zenbait tokitan bezala. Eta, deitu ondoren, presaka eta berehala etortzen bada guregana, *airean etorri* dela, berehala etorri dela adierazteko. Erran dezagun, azkenekoz, *ez* dakigula ongi han tximista zer den (“zimizta” erraten da batzuetan, hori bai), guretako beti (orain arte bederen hala gertatu da) *aire gaizto* izanen baita zeruan ekaitzetan ikusten dugun bat-bateko distira hori, trumoi asotsa duela gibelean: “Aire gaiztoak hil ditu hamar ardi”. Eta aire gaiztoei *aiberra* diegu, *ez* baitute batere onik egiten. *Aiberkunda* eta gorrotoa, bertze hitzetan errateko.

11. Garai batean *aisa* hitza irakurtzen hasi nintzen, eta biziki arrotza egiten zitzaidan, hitz hori arrunta bada ere Baztanen. *Aise* da han ibiltzen dena, eta batasunaren izenean onartu dena. Batzuetan “anitez” hitzaren erranahiarekin ibiltzen dugu, konparazio izenondo baten graduatzaile gisa: “etxe hau bertze hori baino aise handiago da”, “ni baino aise errazago ibiltzen da mendian”. Bertze batzuetan aditzondoa da, bertzerik gabe: “aise eginen duzue zuek ere”, “ez da aise egotea telefonorik gabe baserrian”, edo harriduretan: “Bai, aise!”. Eta hortik sortzen dira *aiseski* (“gure aitaxi aiseski dabil orainik”), *aisetasun* eta *aisetu*: “aisetasun handia duzu zuk gitarra jotzen”, “aisetasuna jendeak maite du”, “makina horrekin ez dakizu zuk nola aisetu diren lanak”, “Internetek aisetzen du informazioa izatea eskura”. *Aitatxi* aipatu dugu adibideetako batean: “aitaxi” (aitaren edo amaren aita, eta aitabitxi) eta “aitona” (gizon xahar bat, agurea) bereizten dira garbi aski. Aitabitxiek *aitatxi opila* ekartzen zuten Pazkoetan bere besoetakoei. Eta familia kontuekin ari garenez, erran dezagun Baztanen umeak *aita zorro* edo *ama zorro* direla, bertze tokietako “aita zulo” eta “ama zulo”.

12. Jendea pozik dagoenean, besta batean, konparazione, barreak egiten ditu, *ajatak*. Jendea, holakoetan, *ajataka* ibiltzen da, algaran: “neska horiek ari dira irriz ajakata”. Irriz urratuak, bertze hitzetan. Hola ibiltzen dira besta *akitu* artio. Eta, gauzak nola diren, berdin da horretarako lodi edo *akal* egon, besta gustatzen bazaizu ez

baita kilo kontua. Barnetik hutsak diren gaztainak akalak dira, baina hemen ez gara horretaz ari, hemen lodiera kontua baita: argala dena akala da Baztanen, meharra.

Urtearen akabailan, lehenago, aitzin hartan, maizterrak ordaindu ohi zion jabeari urteko errenta. Errenta? Ez, *akura* ordaintzen zion. Eta hori egiten zuen urtero-urtero *aldaira* egin arte. Noizbait etxe aldaketa egiten bazuen (aldaira egiten bazuen) maizterrak, eta bertze toki batera joan bizitzera, orduan uzten zion akura ordaintzeari. Bertzenaz ez zuen uzten urte bat ere pasatzera.

13. *Aldi* sarreraren inguruan osa daiteke bertze multzo bat. Sarrera hau gainerako euskalkietan bezala ibiltzen da, baina batzuetan baditugu errateko modu berezi batzuk. Lehen aipatu dugu *hemengo aldi?* galdera, norbait agurtzeko ibiltzen dena. Hori testuinguru zehatzagoetan ere ibiltzen ahal da, hala nola: *mezako aldi?*, eta hori da norbait mezik atera eta egin dakioken agurra: “Egun on, egin duzue mezako aldi?”. Eta, zinez, “aldi honetan” horrek badu bere kidea, pare-parekoa dena, baina erakuslea aitzinetik paraturik: *honetako aldian*, anitz ibiltzen dena: “honetako aldian denak eritu dira”. Batzuetan hitz “hutsa” da, nolabait esateko, “zera” bezala-edo: “Hemengo aldiak eginen dituk bai, fite!”. Hori errango nioke norbait dagoen tokitik aizkatu nahi baldin badut, handik alde egin dezan eskatzen badiot. Eta holakoak idazten ditudanean aldi oro gauza bera gertatzen zait, “gero eta gehiago” adierazteko hortxe baitugu eskura errazki atzentzen dudana *alditik aldira*: “alditik aldira zuzendari horren filmek arrakasta handiagoa dute”.

14. Gure Baztango herrietan gauzak ez dira gordetzen, baizik altxatzen. Zerbait altxatzea ez da goiti joatea (bide batez, *joan*, laguntzaile iragankorrek, da ibiltzen duguna “eraman” errateko ere), goiti eramatea, baizik zerbaiten azpian, zerbaiten giblean, arropa artean gordetzea. Hortaz, gauzak *altxatu* egiten dira, eta jendea, jakina, batzuetan *altxapeka* ibiltzen da, gaiztakeriaren bat egin baldin badu: “gure mutiko horiek beti altxapeka ibiltzen dira. Altxapeka eta altxaketan”. Ez da harrizkoa, orduan, altxapean izatea zerbait, behar izanez gero. *Altaxu* hitzak, ordea, ez du deus ikustekorik “altxatu”-rekin. Horrek “goiti-beheiti” erran nahi du: “Etxean sartu eta argirik ez bada, altaxu joaten gara sukalderraino”, “horrek zenbait balio dezakeen? Ez dakit, hola, altaxu, 20.000€ inguru erranen nuke”

15. Baserriko bizimodua gogorra zen, baina, aldi berean, ez ziren gure baserri-tarrak erraz *altzaratzen*, denboraren lasaitasuna, guk ez bezala, bertze modu batera neurtzen baitzuten. Egia da batzuetan, lasterka joan beharko zutela (“A, zer ajuta daraman gazte horrek, zer presa”), eta haserretzen zirenean ere baten batek bertzeari ajuta ederra, zanpaldia, emanen ziola, hala suertatuz gero, edo bistatik kentzeko ere zerbait erranen ziola: “Joan hadi hemendik, urde ajuta!”. Ikusten den gisan, *ajuta* hitzak baditu hiru erranahi horiek: lastertasuna, gogor jotzea eta erramoldea, norbait sulfuratua denean ibiltzen dena. Harriduretan, irain hitz gisa ibiltzen dugu *alu* hitza: “joan hadi hortik, arraio alua, beti alukerietan ibili behar! Aluxka ederra haiz hi!”. Hori, jakina, berez *amultsu* den batek ez dizu erranen, holakoak bertzeekin maitagarriak baitira, zuzen jokatzeko dutenak. Gure amatxi, konparazione, beti ikusten dugu *amultsu* eta xalo.

Baserriez ari garela, artzainek aste osoko janaria eramaten zuten mendira batzuetan (*gasna*, txingerra eta ogia, batez ere), eta horrek ere bazuen izen bat, gaur

galdua dena: *akita*. Hemen ikusten dugu: “prestatu duzue gure artzainaren akita?”. Lehentxoago aipatu dugu ez dugula “altxatu” ibiltzen “goratu” erranahiarekin, baina batzuetan gelditu dira horren aztarnak ere, edo, segur aski, trasnak berak ekarri du kanpotik izena berarekin: *altxarrastelu*. Hori da han ibiltzen den sardaren izena: altxatzeko arrastelua dela dirudi, nahiz tresna desberdina den. “Antzarrastelu” ere ibili izan dugu. Hitz horiek, magia bezala hitz konposatuetan-edo ageri direnak, beti gertatu izan zaizkit deigarriak. Hola, konparazione, ez dugu guk “gura” erraiten, baina bai, ordea, *ikasgura*, ikasteko gogoia edo nahia adierazteko: “gure alaba beti leitzen ibiltzen da, horren ikasgura...”.

16. Hitz batzuk, euskaran aski hedatu eta arruntak izanik ere, erranahi berezkoa dute Baztanen. Hori gertatzen da, konparazione, *arotz* familiako hitzekin. Arotza errementeria da Baztanen, zura lantzen duena “zurgina” baita. Arotzaren ingurukoak gauza bera: *arozgoa*, adibidez, errementariaren lanbidea da, baina ez, jakina, “arotzen multzoa”. Arotzek aorztegiatan egiten dute lan. Ez dira falta “Arotzenea” izeneko etxeak ere.

Gaztetan *arrain* mota bat bakarrik zen guretzat: “amurraina”. Horri erraten genion “arrain”. Eta orain ere hala erraten zaio, bertzea “peskadua” baita. Salbuespena, sardinak eta antxoak kendurik, bixigua da, hori, guretako *arrosela* baita. Hortaz, “peskadu” guziak “arrain”, arrosela *baizik* ez. Eta *asanblea* hitza ere ibiltzen dugu, baina ez du erran nahi bilkura, biltzarra edo batzarra. Ez eta “asanblada” ere. Baztanen, “asanblea” izenondoa da, eta “harroputza” erran nahi du, handinahia: “hau duk, hau, gizon asanblea!”

Bada bertze hitz bat *atsainartu* bezala ahoskatzen duguna. Garai batean pentsatzen nuen “atsaren hartu” zela hori, genitiboak hola ebakitzen baititugu (“semiaín”, “semearén” errateko), baina horrek ez du zentzu gehiegi, sintaxi aldetik bederen. Aditzak objektu zuzena absolutiboan hartzen baitu, ez genitiboa, nahiz “hatsaren hartzea”, adibidez, arrunta izango litzatekeen. Erranahiaren aldetik, lasai gelditzea erran nahi du. Denbora luzean zaudenean zerbait egiteko asmoz, eta azkenen amaitzen duzunean, deskantsu ederra hartzen duzu, *atsain hartzen duzu*. Uste dut hor duguna *atsegin hartu* dela: “atsegin hartu du arratsaldean etorriko dela jakin duelarik”, “atsegin hartuko duzu, bai, azterketa gaintzen duzularik”. OEHK ere biltzen du *atsain* “atsegin”en orde, eta arruntak dira “atsegin hartu”rekin osatutako adibideak.

Gauzak *ausarki* egitea ausardiarekin egitea da, hori erran nahi du. Baina Baztanen, nire iduriko, testuinguru batean bakarrik ibiltzen da hitz hori: “anitz” erran nahi du, betiere adberbio ez graduatzaile bezala. Hau da, “anitz jende” erraten bada ere, ez da hain arrunta “ausarki jende”. Bai, ordea, “honek ausarki jan du”, “badugu horretatik ausarki” eta, hala nahi izanez, “etorri da jendea, bai, ausarki”.

Ez dut nik *arabera* hitza aditu Baztanen. Horrek ez du erran nahi ibiltzen ez denik. Nik ez dudala aditu, ez bertzerik. Hala ere, batzuetan *araberian* bezalalako zerbait bildu izan dut. Ez dakit, ongi, zein den horren batuko aldaera idatzia: *halaberean* beharbada?: “zuk hau egin nahiko duzu, baina araberean (halaberean) zure anaiak ere seguru nahi duela holako zerbait egin”. “Modu berean, gisa berean” erran nahi du.

Elizetan eskolauak edo sakristauak (hemen ere aldatzen dira ohiturak) dirua eskatzen duenean *argieske* egiten duela erraten dugu. Zakutoa pasatzea argieskea egitea da. Eta, jakina, bertze toki anitzetan bezala, *argindarra* elektrizitatea da. Lehenago,

aski arrunta zen, aire gaiztoak izaten zirenean, halako batean argindarra botatzea eta etxea ilunpetan gelditzea.

Baztangoa da *doike*, dudarik gabe. Pentsatzekoa da “doike” hori “dudarik gabe”tik heldu dela, aldaera anitz bai baititu: “doikebe”, “duikebe”. Erranahi alde-tik, bikoitza da: “segur aski” erran nahi du (“gaur eguerdian etorriko da doike?”), eta “dudarik gabe” (“bai, joanen gara doike”). Aldiz, “duda” hitzak, nola ibiltzen dugun, “jakina!” adierazten du harriduretan (“duda!” Joanen gara, bai!”).

Emakunde Euskal Atonomia Erkidegoko erakunde bat da. Hitz hori ezaguna zen Baztanen, baina inauteen aitzineko ostegunari erraten zitzaion. Egun hori andreen eguna zen eta “Emakunde egunean andreek beren besta egiten zuten”. Emakunde aspaldi galdua da, eta bertze toki batean bertze zerbait izendatzeko piztu da berriz ere. Galtze kontuak direla-eta, Domu Santu egunari *Domine Saindu* erran izan diogu beti. Nola diren gauzak, orain “Halloween” inportatzen ari gara, eta umetxoak etxez etxe ibiltzen dira, eskean. Gure haur denboran, gu ere hola ibiltzen ginen herrian, aski gurea zen ohitura hori. Eta norbait ikusi eliza inguruan eta eskua luzatzen genion, “Mattuttin errain dut” formula ibiliz. Horrek eragitzen zion bertzeari sosa emateko, edo sosa ez bazen gozoki bat gutxienez. Eta deusik ere ematen ez zuenak, *ja* eman nahi ez zuenak, aldi berean holaxe ematen zigun erantzuna: “Bai nik ere errain dut”. Horrekin, ume ttipiak *begilore* gelditzen ginen, apalkara, triste.

Laku ageri da gure ikasliburuetan. Baina “laku” bertze zerbait da Baztanen, teilatuetan goiti beha jartzen den teilari erraten baitzaio, “u” forman paratzen den teilari, hain zuzen ere. Nola diren gauzak.

17. Azken aldi honetara, adierazpenetan, egunkarietan, nahiko aditzen da *baitan* delako hori. Betitik ibili dugunoi maizkara gogor egiten zaigu oraingo ibilera, anitzetan guk ez baikenuke ametsetan ere ibiliko hola. Egia da, hizkuntzak aldatzen direla, eta hitzek esparru berriak hartu behar dituztela. Baina hori hala izanik ere, euskal hitzun sortzaileek badute, berrikuntza hauetan, urrezko arau bat: “nire etxeko edo euskalkikoa ez den hitzarekin ia-ia nahi dudan guzia egiten ahal dut, betiere muga formal batzuen artean”. Konparazione, hori gertatu da “anitz” hitzarekin. “Eleanitza” hasi zen norbait erraten, segur aski ere bere sortze hizkeran ez “ele” ez “anitz” ibiltzen ez zituen norbait. Bi hitzak ikasiak izango zituen. “Eleanitza”, orduan, sekulako aurkikuntza irudituko zitzaion, baina, beharbada, bertze norbaitek eskribitu balu noizbait “hizkuntzaskoa” zerbait arraroa ikusiko zukeen ibilera berri horretan. Horixe bera da “anitz” eta “ele” ibiltzen dugunok sentitzen duguna. *Ele* eta familia osoa, jakina: *eleketa* (“solasa, elkarrizketa”), *eleketari* (“solasturia, hitz egitea maite duena”), *elepide* (solasbidea, hizpidea), *eletero*, *eleuntzi* edo *elezu* (azken hirurek “berritsu” erran nahi dute, “eleketari”). Baina, egia esan, “eleanitza” biziki arrotza egiten zaigu, misterioz betea.

Bide beretik, “hemen anitzak gara” beldurrik gabe botako du norbaitek, baina kasu, gero, aldamenekoak “hemen askoak gara” erraten baldin badu. Nekez ulertuko luke hor erran nahi dena. Ez dira, funtsean, desberdinak, baina kanpoko hitzekin, arrotz ditugunez gero, eskubidea ematen diogu gure buruari pixka bat bortxatu eta balio dezaten guk adierazi nahi duguna betetzeko. “Baita” horrekin ere bertze horrenbertze: “ONUren baitan eztabaidatu da kontu hori”, “gubernuaren

baitan ez da onartu”, “alderdiaren baitan denak haserretu dira”, eta abar. Horietan guzietan nekez ibiliko du “baitan”, bere baitatik “baita” ibiltzea ateratzen zaion hiztunak. “Baita”, alde batera utzirik dituen bertze erranahiak, bizidunekin ibiltzen da oro har: “nire baitan pentsatzen nuen”, “gure baitan erraten genion gure buruari...”, “bere baitan pentsatzen zuen...”. Ez beti, ordea: “famiaren baitan erabakiko da hau” ez nuke erranen nik, holakoetan, eta jarri ditudan adibide guzietan, aski baita “barnean” erratea. Jakina, ez du konparaziorik ere “baitan” edo “barnean” errateak. Nola hizkuntza erretoriko eta barrokoen inguraturik bizi garen, anitzez ere eleganteago iruditzen zaigu “baitan” ibiltzea “barnean” ibiltzea baino. Baina, kontua da, orain, bederen, hori aditzen dudana anitzetan klik egiten didala belarriak, eta krask hizkuntzak. Bizidun hori landarea ere izan daiteke: “txopo hori bere baitatik sortu da”. Horrek ez du inolako arazorik. Eta gauzak ere, neurri batean, pertsonifikatzen ahal dira: “nobela horretako historiak ematen du bere baitatik sortu dela”, edo, “etxe hori bere baitatik sortu zela erran zidan aitatzik”. Denetan “sortu” aditza, ikusten denez. Segur aski, holako aditzen baten beharra dugu, biziduntasuna emateko-edo. Bada, hau: “nire baitan egon naiz pentsatzen”, “bere baitan egiten zuen”, “bere baitatik utzia du”. Eta barrokismoekin ari garenez gero, urte hauetan ari gara berritzen hizkuntza oharkabeen: “zuek ikuste aldera ekarri dugu”. Zenbat ez dira aditzen, bada, holakoak? “-teko” xume hori bazterrera botatzen ari gara. Jakina: ez da aise eleganteago “zuek ikuste aldera ekarri dugu” erratea, betikoa den “zuek ikusteko ekarri dugu” baino? Bistan da arruntegia dela, ordea.

18. Atzizki bat ibiltzen dugu “guti goiti-beheiti, nahiko, -en antzeko” edo holako zerbaiten adierazteko: “-kara”. Hainbertze hitzetan ibiltzen dugu, eta hitz hauek ize-nondoak, aditzondoak eta izenak izan daitezke: *arinkara* (= ‘nahiko arin’); *beltzkara* (= ‘itxuraz beltza, beltz airea’); *maizkara* (= ‘nahiko maiz’); *bizikara*; *auzolankara* (= ‘auzolanean-edo’); *zaharkara* (= ‘nahiko zaharra’); *gaztekara* (= ‘gazte itxurakoa’); *gorrikara* (= ‘gorrixta-edo’); *bizikara* (= ‘nahiko bizia’); *elurkara* (= ‘elur airea’); *hozakara* (= ‘nahiko hotz’); *lazkara* (= ‘nahiko latza’); *handikara* (= ‘nahiko handia’); *apalkara*; *fitekara* (= ‘nahiko fite’); *lodikara* (= ‘nahiko lodia’); *maizkara*; *zabalkara*; *mehekara* (= ‘meheantza’); *gizenkara* (= ‘nahiko gizena’); *eurikara* (= ‘euria egiteko antza’); *haurkara* (= ‘haur itxurakoa’); *maingukara* (= ‘maingu airean-edo’); *kezkatukara* (= ‘kezkatu itxura’); *zakurkara* (= ‘nahiko zakurra’); *zelaikara* (= ‘itxuraz zelaia, malda gabea’)... “andre hori arras kezkatukara da” (= ‘arazo handi batekin kezkatua da’); “Martin maingukara dabil azken egunotan”; “arrunt zakurkara dik horrek”; “arrunt zakurkara da hori”; “arinkara egiten ditu gauzak”; “bizikara etorriko da” (= pauso bizian); “txistorra bizikara da” (piperragatik-edo), eta abar.

19. Lan bat egin behar denean, batzuek badute ohitura lan hori modu arin batean egiteko. Ez dut erranen nolanahi egiteko, baina bai arras akitu gabe utziz. Batzuk aski perfekziozaleak dira, eta horiek bai, horiek ez dira konforme egonen den-dena ongi akitu artio, baina bertze batzuetan gaintetik egin behar izaten da lana, beharbada astirik ere ez baita izaten lanari behar duen *akabaila* emateko, edo komeni ere, komeni ez delako. Holakoetan, lanaren *larriskoena* egin dela erraten dugu, larriskoena bildu ditugula, eta abar. Edo lana *arroxta* egin dela, gaintetik, azaletik egin dugula: “Arroxta-arroxta garbitu du etxea”, “arroxta pintatuko dugu ate hau”, eta abar.

Zeren batzuetan, onaren etsaia izaten baita hoberena. Holakoetan ez du merezi izaten gauzak arras akitzea. Edo, *arrunt* akitzea. Hitz horrek ere, “arrunt” honek, badu erranahi bat baino gehiago: *arras* hitzaren parekoa da (“arras/arrunt ona”, “arras/arront goxoa”...). Eta, horrekin batera, badu bertze toki anitzetan duen erranahi arrunta ere, berezia ez den zerbait seinalatzeke balio duena. Horregatik, nahiago dugu guk han “arruntean” hau edo bertzea egiten dugula erran, ez “normalean”. Gaur egun, azkena (“normalean”) 10 aldiz gehiago ibiltzen da idazleen artean bertzea (“arruntean”) baino. Eta gehienetan izenondo gisa (“etxe arruntean”), bertzenaz, aditzondo gisa, nahiago izaten baita “normalki” arruntean. “Arruntean” hitza nafar eta iparraldeko idazleek maiteago dute.

20. Euskalkiak ematen duen informazioa harrotzen hasiz gero, hainbertze hitz ageri dira, baliabide gisa aski egokiak izaten ahal direnak gure eguneroko jardueran. Ez diogu hizkerari *azpildurarik* egin beharrik, ez dugu tolestura berriak asmatzen ibili beharrik. Batzuetan, normala da, *baieztan* ibiliko gara, zalantzan, halako erramoldea egokia den edo ez, baina uste dut bide onek dituen onurak aprobeztatzea gauza ona den. Baten bati *beharreztenkerietan* ibiltzea irudituko zaio hau guztia, errazago delakoan, eta egokiago beharbada, bide berriak jorratzea. *Berdin*, hala izaten ahal da. *Bere horretan* utziko dut hau. Badira bertze hainbertze ñabardura Baztango hizkeraren hiztegian, atzendu samar daudenak, nahiz *artemein* denek ongi ezagutzen zituzten. Ez nuke nahi, zernahi gisaz, kolorerik, usainik eta zapererik gabeko bertze erregistro horrek denak *artotzea* azkenean. Egia erran, banuen nik *bihotz-ximiko* bat, bakean uzten ez ninduena, eta horrexegatik ekarri nahi izan ditut hona, eta paperean jarri, holako ñabardura hauek.

Hizkuntza kontu hauek *elakez* beteak izaten dira, goiti-beheitiez, baina eginaren eginak bakarrik aterako ditu aitzinat. Eginaren eginaz argitaratu zuen Patxi Goenagak bere lana orain dela zenbait urte, eta, *fuileroa* izan gabe, handinahietan galdu gabe, eta *enantzu* handiko gizona zela erakutsi zigun guztioi. Geroztik, hemengo hizkuntzalari gazte guztiak hizkuntzaren *girbinak* nolakoak ote diren azaltzen saiatu dira azkeneko 30 urte honetan, *erakustun* onaren eskutik. *Ikastun* egokiak izango ahal gara gu ere!